

ОПШТИНА КРИВА
ПАЛАНКА
"ГРАДСКИ МУЗЕЈ" КРИВА
ПАЛАНКА

СЛАВИШКИ ЗБОРНИК

Бр. 2

КРИВА ПАЛАНКА 2013

СЛАВИШКИ ЗБОРНИК БР. 2

Издава

ЛУ Градски Музеј – Крива паланка

Уредник

Драган Величковски



КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО БЕЗ ГРАНИЦИ

Стручните трудови од овој зборник беа презентирани на семинарот: „Културно наследство без граници“ којшто беше одржан на 14. и 15. Септември 2013 година во Манастирот Св. Јоаким Осоговски во Крива Паланка

Семинарот беше дел од проектот: *Културното наследство на нашите предци – духовен столб на нашата заедничка европска иднина*“, проект којшто партнерски го имплементираа Општина Крива Паланка, Р. Македонија и Регионалниот Историски Музеј „Академик Јордан Иванов“ од Кустендил, Р. Бугарија

CULTURAL HERITAGE WITHOUT BORDERS

The expert papers of this volume were presented at the seminar: Cultural Heritage without Borders which was held on 14th and 15th September 2013 in St. Joakim Osogovski in Kriva Palanka

The seminar was part of the project: *The Cultural Heritage of Our Ancestors - the Spiritual Mainstay of Our Common European Future* ", a project implemented in partnership between the Municipality of Kriva Palanka, Macedonia and the Regional Historic Museum "Academician Yordan Ivanov", Kyustendil, R. Bulgaria



Проект:

Културното наследство на нашите претци - духовен столб на нашата заедничка европска иднина

Project:

Cultural Heritage of Our Ancestors – Spiritual Mainstay of Our Common European Future

2007 CB16IPO007-2011-2-39

ЌЕМЕНЕ, ГУСЛА, ГУСЛЕ, ЌЕМАНЕ, Г’ДУЛКА

Апстракт: Музичките инструменти и народните песни, како наше културно и материјално богатство, се она што не познава административни граници и културни разлики. Музичките инструменти се среќаваат сè до онаму до каде може да достигне нивиот мизолвучен тон. Опстанокот на одредени инструменти и песни, покрај географската положба и конфигурација, зависи и од прифаќањето од локалното население, нивното применување и пренесување на идните генерации

Музичкиот инструмент ќемене (гусла) се употребувал и сеуште се употребува во некои Балкански земји. Она што го прави обединител на две култури со мошне слични или исти традиции е неговата употреба во Р. Македонија и во Р. Бугарија. Застемено е претежно во северо-источниот дел на Р.Македонија и од другата страна на границата, во пределите на југозападна Бугарија што само ја зацврстува неговата улога на обединител на народите кои живеат во овие држави. Според изнесеното, заклучуваме дека овој музички инструмент претставува синоним за традиционалната музика и песна за двата народа кои живеат во овие соседни земји а треба да допринесе и во обединување на идните поколенија.

Клучни зборови: традиција, музика, музички инструменти, ќемене, гусла, г’дулка

Во зададениот наслов препознаваме жичен музички инструмент, распространет на повеќе делови од Балканскиот полуостров, омилен, прифатен и применуван помеѓу народот во Р. Македонија и помеѓу народот на Р. Бугарија.

“...За оригиналноста и афтохтоноста на музичките инструменти не може да се зборува со сигурност туку повеќе може да се зборува за нивната асимилација на одредено тло. Начинот на пренесување на инструментите бил условен од местоположбата односно протокот на култури на одредена територија. Многу често инструментите биле пренесувани од една земја во друга попатна размена или биле наследени од постарите култури“ (Dević, 1977: 1).

Инструментот ќемене, ќемане, гусла, гусле и г’дулка, помеѓу народот дава јасна асоцијација за каков музички инструмент станува збор, музички инструмент кој се одликува со специфична, универзална конструкција и физиономија. Анализирајќи го од повеќе аспекти (начин на произведување на тонот, начин на свирење, штимање на жиците и звучениот тембар) осознаваме дека станува збор за еден, во многу нешта, идентичен музички инструмент. Непосредните врски помеѓу луѓето кои живееле во пограничните предели, во минатото и денес, резултирало со прифаќање на дел од нивните животни навики и обичаи. Традиционалната соработка продолжила и по наметнувањето на административните граници кои ги определиле некои политички одлуки. Овие граници кои го

разделиле населението на две страни по што тоа останало да живее во различни држави од двете страни на границите.

„Историските, географските, социјалните, политичките и другите општествени услови имале непосредно влијание врз севкупниот културен развиток на Балканот а особено врз создавањето, негувањето и зачувувањето на народното творештво како своевидна долговековна традиција“ (Смоковарски, 1983: 3).

Политичките интереси и воените виори кои во минатото не само што не го одминале овој дел од Балканот туку напротив, овде најповеќе се кршеле копјата во поглед, кој е овој народ, кое чиво е, до каде е, на кого му припаѓа итн. Се разбира дека границата која ја зацртале политичарите, не можела целосно да ги прекине процесите на разменување, пренесување и прифаќање на одредени животни навики и обичаи кои се граделе во минатото а со векови напластуваната материјална и духовна традиција не можела да исчезне како рефлексija на социо-политичките моменти.

Овие збиднувања се одразиле и во соработката помеѓу населението од соседните села и градови, истовремено допринесувајќи да одредени исти или слични традиции, се најдат од две страни на границата. Она што не можела и не може да се изврши е целосен прекин и комуникација помеѓу соседите.

Ќеменето е музички инструмент кој е една од кариките наследена од нашите предци кои го употребувале овој музички инструмент. Самиот инструмент, неговата музика и музичарот, во минатото ги сврзувале луѓето со исти или слични традиции и обичаи што може да се осознае од истражувањата кои се одвивале пред втората светска војна пред утврдувањето на денешните граници. Она што на некој начин го привлекува вниманието на научната јавност но и на обичниот човек е застапеноста на ќеменето од двете страни на границите помеѓу Р. Македонија и Р. Бугарија. Во Македонија, овој инструмент најмногу се употребува во северо-источниот дел додека од другата страна на границата, во пределите на југозападна Бугарија. Употребата во минатото, задржана и денес, ја нагласува културната врска помеѓу населението од двете страни на границата. Голема улога во зачувувањето и распространетоста што ја имал и се уште ја има овој инструмент има лесната преносливост и начинот на добивање на тонот. Ќеменето со задоволство било прифаќано од страна на талентирани луѓе а една од неговите одлики е тоа што овозможува истовремено свирење и пеење. Со своите тонски карактеристики и начинот на произведување на тонот, ќеменето било погодно за придружба на песни со што ќеменцијата покрај улогата на инструменталист, има улога и на афирматор и чувар на народната песна.

Терминологијата на самиот инструмент, во одредени региони е различна но станува збор за музички инструмент кој според изгледот, поставеноста на жиците, начинот на произведување на тонот и штимањето е скоро идентичен.

Под терминот „кемене“, во Македонија се подразбира трижичен или четирижичен музички инструмент со крушовидна форма кај кој тонот се добива со трлање преку жиците со помош на гудало, инструмент кој сè уште се негува во одредени региони во Македонија.³⁸ Се претпоставува дека зборот *Кемене*, потекнува од *Каменце*, тројжичен гудачки музички инструмент со иста конструкција и форма кој се среќава во Турција, Иран, Сирија, Арабија, во земјите на африканскиот континент и во земјите околу Средозмното Море (Sachs, 1913). Никола Кауфман вели дека овој инструмент се употребува во некои делови на Бугарија и се именува различно (Кауфман, 1970:77-81). Покрај општоприфатениот термин за инструментот, мошне често кеменето се именува и со терминот „гусла“ (гусле) и „кемане“. За гудалото се користат термините трљача, трљаче, трљачка, бидејќи со трлање по жиците со гудалото се добива тонот. Овие имиња имаат етимолошко значење кои се длабоко врежани во свеста на кеменциите. За свирачите на кемене обично се вели кеменција или гуслација а за репродуктивниот процес се вели дека гуда или гусла што има етимолошко потекло имајќи го во предвид начинот на добивање на тонот, со трлање на жиците со гудалото.

За кеменето среќаваме пишани извори и преданија кои говорат за неговата употреба во минтото.

Уште пред многу векови, византискиот историчар Теофилакт Симоктата во „ХРОНИКАТА“ ја истакнува големата љубов на Словенските народи кон музиката. Овој историчар во VII век го споменува името на музичкиот инструмент „гусла“ (кемене) со што веројатно укажува дека овој инструмент често го употребувале Словените, поради што и му го споменува името. Во IX век бугарскиот епископ Кузман ги обвинува богомилите па вели: „Гуслами и плесканием и пјесними бесовскими вино пијут“ (Кухач, 1876).

Методи Симоновски произнесува некои народни верувања поврзани со музичките инструменти. Произнесуваме едно предание. „Што се однесува до „занаеотот“ свирење, него бог му го подарил на човекот, кога едно време делел дарови на луѓето. Тоа се случило оној ден, кога тој со сите свои светци бил на гости кај баба Ева, која по тој повод ги дочекала со она што имала, што дал господ – леб и сол. Пред поаѓање од Евиниот дом,

³⁸ На терен сретнавме и петожичено кое било изработено од радозналост но не сретнавме некој да свири на вакво кемене.

благодарниот бог го благословил многубројното семејство на Ева. Меѓу многуте, еден го благословил да биде ќеменција, друг – тапанџија, да работат, со пот на челото да се ранат“. Поврзувајќи ги божествата во нивната трансформација која често била во овчар како синоним за скромен човек и свирач на некој народен музички инструмент на кој овчарот свири додека ги паси овците, Симоновски вели: „Освен тоа што божеството може да се престори во овчар, тоа може да се престори и во просјак, неугледен човек. Покрај сожалувањето, тоа е една од причините поради кои народот во минатото ги помагал патувачките сакати гуслари и просјациите воопшто (Симоновски,1999).

За разлика од останатите народни инструменти кои се застапени во народните песни и преданија, за ќеменето сретнавме само една песна која ни ја испеа Лефка Стојанова од Македонска Каменица, наречена „Ќемене ми дрнка“. Истата песна, во вокална и инструментална форма ја исполнија и останатите ќеменџии од Делчевско (нотен пример бр.1).

Нотен пример бр.1.

Ќе - ме - не ми дрн - ка ма - мо, ќе - ме - не ми дрн - ка, —

3 ќе - ме - не ми дрн - ка ма - мо ме - не ми се же - ни, —

5 Ќе - ме - не ми дрн - ка ма - мо ме - не ми се же - ни.

Ќемене ми дрнка мамо, ќемене ми дрнка,
ќемене ми дрнка мамо, мене ми се жени. / 2x

Ако ти се жени ќерко, ако ти се жени,
ако ти се жени ќерко земи се ожени. / 2x

И ти ли се надаш бабо, и ти ли се надаш,
и ти ли се надаш, бабо гости да пречекаш. / 2x

Гости да пречекаш, бабо гости да пречекаш,
гости да пречекаш, бабо с` дрвени лажици. / 2x

С` дрвени лажици бабо, с` дрвени лажици,
с` дрвени лажици бабо, с` калени паници. / 2x

Во поглед на распространетоста, во минатото, ќеменето било распространето во повеќе делови од Македонија. Во денешно време, се среќава исклучиво во источните и североисточните делови од Р. Македонија по должината на Осоговските планини и во Пијанечката област (Линин, 1986: 57).

Денес, ќемене се среќава во градовите Делчево, Македонска Каменица, Винаца, Кочани, Штип, Пробиштип, Злетово, Кратово, Крива Паланка, Куманово и во селата кои гравитираат околу овие градови (Сл.бр.1).³⁹



Сл.бр.1. Карта на Р.Македонија со застапеност на инструментот ќемене

Споменативе населени места припаѓаат на Шопско-брегалничката етнографска целина. Според Зоранчо Малинов, оваа етнографска целина ги зафаќа сливовите на реката Брегалница и Пчиња, а извесен нејзин дел се наоѓа во сливот на Струма и нејзината десна притока Струмешница. Во сливот на Брегалница се наоѓаат следниве предели: Малешевско и Пијанец – во горниот тек на Брегалница, Осоговија – јужниот планински дел од Осоговските планини, Кочанско и Виничко – по средниот тек на реката, во Кочанската Котлина, Злетовско – по текот на Злетовска река (Злетовица), десна притока на Брегалница, ОвчеПоле – во сливот на

³⁹ Постарите инструменталисти на ќемене во Штип, потекнуваат од Кривопаланечко и Кратовско.

Светиниколска река (Азмак), десна притока на Брегалница, Штипско – по долниот тек на Брегалница, додека во сливот на нејзината најголема лева притока, се наоѓа истоимениот предел Лакавица. Во сливот на Пчиња се наоѓаат пределите: Пчиња – во изворишниот дел на реката, Козјачија – јужните предели на планината Козјак, Средорек – долниот тек на Крива Река, Кратовско – западните падини на Осоговските Планини со средниот дел од Криворечието и Кривопаланечко (Славиште) – во горниот тек на Крива Река. Во сливот на Струма се наоѓа пределот Горноџумајско (Благоевградско) и тоавосредишниот нејзин дел, а во изворишните деловина Струмешница и нејзините леви притоки, т.е. најјужните падини на Плачковица, се наоѓа Радовишки Шоплук (Малинов, 2006: 20).

Ќеменето како и останатите традиционални инструменти се изработува претежно рачно, со помош на примитивни прилагодени алатки и со употреба на мал број на фабрички алатки. Бидејќи се изработуваат и не се стандардизирани, доминираат индивидуалните ерголошки решенија кои се резултат на креативноста на изработувачите.

„Од создавањето на светот па до денес, дрвото како материјал, неразделно ги придружувало сите фази на човечкиот живот и битно влијаело за неговиот опстанок и за еволуцијата на неговиот род. Не напразно прастариот човек на некои дрвја им давал култно значење или ги прифаќал и толкувал како божества“ (Чајканович, 1985: 102-116).

Првите примитивни музички инструменти се изработувале од дрво бидејќи дрвото се наоѓало насекаде околу човекот и било најпогодно за обработување и прилагодување во одредени форми.

„Поради различноста на музичките инструменти и нивните бројни локални варијанти, се подразбира дека ќе се разликува и нивната ергологија и технологија и дека не зависат само од типот на инструментот туку и од регионот во кој се изработуваат. Од што ќе биде изработен одреден инструмент, најмногу зависело од материјалот кој преовладува во тој регион“ (Gojković, 1989: 14).

Инструментот ќемене се изработува од повеќе типови на дрво како: орев, скоруша (вид на дива круша), јавор (клен), круша, ц’рница а за изработување на корпусот додека капакот се изработува од чам и бор.

Сите изработувачи кои имавме можност да ги снимиме, за изработување на ќемене претежно употребуваат материјал кој што може да се пронајде во нивното непосредно опкружување. Големо влијание во изборот на материјал има местото на живеење на каква надморска височина, дали живее на повисоки, планински, или пак на пониски, низински предели што влијае на самата вегетација од која зависи и типот на дрвата кои што опстојуваат во тие услови. Можеме да кажеме дека

изработувачите на некој начин се условени од самата природа која што им го обезбедува репроматеријалот од кој тие ќе ги изработуваат инструментите.

За разлика од останатите народни музички инструменти кои воглавно имаат одредена дефинирана и востановена форма, кај кѐменето формата може да биде мошне варијабилна и со изразена индивидуалност која е карактеристична за самиот изработувач кој на овој начин се идентификува во средината. Во продолжение ќе изложиме инструменти со различни форми (Сл.бр.2).



Сл.бр.2. Форми на инструменти

Секако, секој инструмент се издвојува со индивидуалност која е резултат на изработувачкиот процес. При изработувањето на кѐмене сѐуште е задржан оној стар, традиционален, наследен начин на рачно изработување што е главната причина за изразената индивидуална (автентична) физиономија која се одразува неговата прастара форма. Од приложените фотографии кои ги снимивме на терен, можеме да видиме дека кѐменето, генерално ја задржува крушкастата форма со одредени отстапки.

Според бројот на жиците, кѐменето може да бидетрижичено и четирижичено. Во текот на нашите теренски истражувања во Македонија, наидовме и на кѐменесо 5 жицикое е создадено како плод на

инвентивноста на еден од изработувачите.⁴⁰ Во пракса најзастапени се инструментите со 3 жици и нештопоретко со 4 жици(Сл.бр.3)



Сл.бр.3. Трижичено, четирижичено и петожичено кемење

Во минатото и во Бугарија претежно се користеле трижичени или четирижичени кемениња. Кај некои инструменти во Бугарија, освен основните, мелодиските жици, се додадени и дополнителни, резонаторни – аликвотни жици кои се поставени под мелодиските. Бугарскиот етномузиколог Никола Кауфман вели: „Г’дулките се три и четири жични. Ретко се среќаваат и петожични. Во минатото имало и двојични. Освен основните, мелодиски жици, г’дуларите (свирачи на г’дулка) често употребуваат и резонаторни (аликвотни жици) кои се поставени под мелодиските жици. Ги нарекуваат „подгласници“ (Кауфман,1970: 79) (Сл.бр.4).

Кеменето и г’дулката се инструменти со не многу голем опсег на тонови, и припаѓаат во групата на бурдонски инструменти. Мелодијата се свира на две жици (на првата и третата) додека втората жица, цело време го свира основниот тон кој звучи за една октава пониско од мелодиската жица.

Жиците кај кеменето се штимаат според следниот распоред.⁴¹

⁴⁰Петожичено кемење изработува само Драги Костовски од Штип. Тој направил неколку петожичени кемениња кои повеќе биле наменети за продажба како сувенир но не се применуваат од страна на кемењците.

⁴¹Штимот е произнесен според светски прифатениот метод на *g finalis*.

Штимот кај кѐменето е по следниов редослед.

- I. жица на тон g^1
- II. жица на тон g
- III. жица на тон d^1



Распоред на жиците кај четирижичено кѐмене:

- I. жица на тон g^1
- II. жица на тон g
- III. жица на тон d^1
- IV. жица на тон d^1

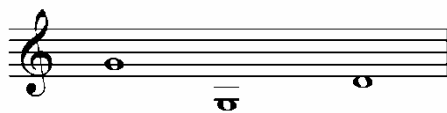


Штимот може да биде и различен, според редослед кој го прави самиот инструменталист но воглавно се задржува интервалскиот однос помеѓу 1, 2 и 3 жица додека четврта се дуплира за една октава пониско од втората.

Според Кауфман, најраспространетата трижичена г'дулка, во различни реони се штима различно но најраспротранет штим е северниот кај кој првата жица е наштамана на *сол*², втората на *сол* (од малата октава) и третата на *ре*¹ (Кауфман, 1970: 79).

Распоред на жиците кај трожичена г'дулка

- I. жица на тон g^1
- II. жица на тон g
- III. жица на тон d^1



Распоред на жиците кај четирижичена г'дулка:

- I. жица на тон g^1
- II. жица на тон g
- III. жица на тон d^1
- IV. жица на тон d^1



Мелодиите кои се исполнуваат на кемење, може да се чисто инструментални или пак се базираат на мелодиите од вокалната музика. Самиот инструмент е погоден за истовремено свирење и пеење така да голем дел од инструменталистите, за време на свирењето пеат. Застапени се сите жанри на песни. Кауфман вели дека мелодиите изведени на г'дулка, се ороводни, брзи и бавни во духот на бавната народна песна (Кауфман, 1970: 79).

Библиографија:

- Кауфман, Николај (1970) Б'лгарска народна музика, Софија:Наука и искусство.
- Линин,Александар (1986) Народните музички инструменти во Македонија,Скопје: Македонска книга.
- Манолов, Илић, (1987) Традиционалната инструментална музика от Югозападна Б'лгарија -Прински край, София: Издателство музика.
- Малинов, Зоранчо (2006) Традицискиот народен календар на шопско-брегалничката етнографска целина, Институт за фолклор „Марко Цепенков“-Скопје, Скопје: Посебни изданија, Книга 68.
- Симоновски Методи (1999) Музиката во светлоста на народните верувања во Македонија, Музиката на почвата на Македонија, Скопје,кн. 7, дел I-II, МАНУ.
- Смокварски, Ѓорѓи (1983) Архаичните форми на двогласното народно пеење на балканот, (докторска дисертација, одбранета на Факултетот за музичка уметност во Скопје при Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје (ракопис).
- Кухач С. Фрањо (1876) Прилози на повјест гласбе, Рад ЈАЗУ, Загреб, књига XXXVIII.
- Чајканович,Веселин(1985) О магији и религији – култдрвета и биљкикодстарихСрба, Београд,Просвета.
- Dević, Dragoslav (1977) Etnomuzikologija III deo(instrumenti), skripta,Beograd: Fakultetumetnosti u Beogradu.
- Sachs, Curt (1913) Reallexicon der Muzikinstrumente“, Leipzig.

Прилог фотографии превземени од личната збирка на Драги Иванов од Кочани, направени за време на симпозиумот за кемење во Сандански, Р. Бугарија) одржан во мај 2011 год.)

